کارگاه‌های آموزشی مرکز اطلاعات علمی

آموزش نرم‌افزار Word برای پژوهشگران

روش تحقیق کمی

آموزش مهارت‌های کاربردی در تدوین و چاپ مقالات ISI

توسعه خدمات مالی ـ اعتباری و نهادهای مالی غیر بانکی با تأکید بر بخش روستایی

دکتر علی حسن‌زاده*

چکیده

در گذشته کمبود سرمایه مانع اصلی توسعه و پیشرفت کشورهای توسعه‌نیافته تلقی می‌شد و به این دلیل دور باطل توسعه برای این کشورها مطرح و راه خروج از آن نیز تزریق سرمایه و ثروت معرفی می‌شد.

اما نگرش امروز کاملاً متفاوت است، به‌طوری‌که وجود سرمایه شرط لازم برای توسعه است نه شرط کافی. زیرا برخی کشورهای در حال توسعه که منابع طبیعی و ثروتهای خدادادی و سرمایه اندکی داشتند، ثابت کردند که با همین سرمایه اندک می‌توان به توسعه و پیشرفت نایل شد. یکی از راهکارهای مناسب برای دست‌یابی به توسعه و پیشرفت اقتصادی، به‌کارگیری سیستمهای مالی کارآ جهت به جریان انداختن سرمایه‌های راکد و کم در جامعه است. زیرا سیستمهای مالی کارآ به‌واسطه کارکردهای اساسی خود، یعنی گردآوری پس‌اندازها از منابع متنوع خصوصی و هدایت آنها به سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و مولد و نه صرفاً درآمدزا، ضمن روان‌کردن مبادله کالاها و خدمات، باعث کاهش ریسک و هزینه‌های تأمین سرمایه می‌شوند و در نهایت،

* عضو هیئت علمی پژوهشکده پولی و بانکی.

Archive of SID
www.SID.ir

به‌واسطه دو مجرای تراکم سرمایه و نوآوری‌های فنی، آثار قابل توجهی بر ایجاد فرصتهای جدید شغلی و افزایش ظرفیتهای درآمدی خواهند داشت.

مؤسسات تأمین مالی خرد به‌عنوان بخشی از نظام پولی و اعتباری کشور می‌توانند نقش قابل ملاحظه‌ای در این زمینه داشته باشند. این مؤسسات می‌توانند به‌عنوان نهادهای مکمل سیستم مالی رسمی، سهم و نقش مؤثری را در تجهیز منابع خصوصاً منابع راکد بخش روستایی داشته باشند(به‌عنوان نمونه گرامین بانک بنگلادش). بر این اساس سامان‌دهی این مؤسسات از اولویت به‌سزایی در برنامه‌های توسعه مربوط به بخش پولی کشور برخوردار می‌باشد.

در این مطالعه سعی خواهد شد، با مروری گذرا بر عملکرد و تجربه موفق سایر کشورها به‌ویژه تجربه گرامین بانک بنگلادش[1] و صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی در ایران، با مقایسه نسبتهای نفوذپذیری، خودکفایی مالی، ارزش سپرده به وامها، ارزش افزوده به اعتبارات پرداختی و ارزش افزوده به تعداد کارکنان در این مؤسسات راهکار مناسبی برای رفع مشکلات تأمین مالی خرد در روستاهای کشورمان ارائه شود. بنابراین، هدف این تحقیق شناخت مزایا و معایب هر کدام و ارائه یک الگوی کاربردی و پیشنهادی برای کشورمان است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شاخصهای نفوذپذیری، خودکفایی مالی و ارزش افزوده به اعتبارات پرداختی مربوط به صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی به‌مراتب کمتر از این شاخصها در مورد گرامین بانک بنگلادش است.

واژگان کلیدی:

توسعه خدمات مالی، نهادهای مالی خرد، توسعه روستایی و سیستمهای مالی کارآ یا بازارهای رسمی.

۱ – تجربه سایر کشورها نظیر پاکستان، سودان، لبنان و مصر نیز ارزشمند می‌باشد که لازم است در مقالات دیگری به آن پرداخته شود.

Archive of SID

www.SID.ir

مقدمه

با وجود نقش و اهمیت کارآیی نظام مالی در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی، متأسفانه بروز علائمی مانند: کندی در اجابت خواسته‌های مالی مشتریان، کیفیت و کمیت نامناسب خدمات مالی و بالا بودن هزینه‌های اطلاعاتی و معاملاتی، وجود نظام مالی کارآمد در اقتصاد ایران را مورد تردید جدی قرار می‌دهد. در این قسمت ابتدا به تعریف نظام مالی و نقش آن در رشد و توسعه اقتصادی و سپس به بررسی نهادهای مالی و طبقه‌بندی آنها و در نهایت، به بررسی بازارهای مالی کشورهای درحال توسعه و شرایط آنها با تأکید بر بازارهای مالی روستایی خواهیم پرداخت.

۱. ناکارآ بودن بازارهای مالی در کشورهای در حال توسعه

توسعه‌نیافتگی بازارهای مالی در کشورهای کم درآمد و در حال توسعه، استفاده از اعتبارات و خدمات مالی را برای گروه‌های کم درآمد و فقیر با ریسک قابل ملاحظه‌ای همراه نموده است. در این‌گونه کشورها، به‌علت عدم کارآیی بازارهای مالی، نه‌تنها قشر عظیمی از جامعه قابلیت دسترسی به منابع مالی را ندارند؛ بلکه سازوکار تجهیز منابع و پس‌اندازها از وضعیت مناسبی برخوردار نمی‌باشد. در این‌صورت فرآیند انباشت سرمایه به تأخیر می‌افتد، بهره‌وری کاهش می‌یابد، زمینه‌های ایجاد فرصتهای جدید شغلی محدود می‌شود و هزینه‌های استفاده از منابع مالی به‌شدت افزایش می‌یابد و در نهایت اینکه به‌علت ناتوانی نظام مالی در تخصیص پس‌اندازها به سرمایه‌گذاری‌های مولد، پس‌اندازهای محدود به‌شکل خرید دارایی‌های واقعی مانند زمین، طلا و کالاهای بادوام درمی‌آیند، که این عوامل بر رشد و توسعه اقتصادی یک

Archive of SID

www.SID.ir

جامعه اثر منفی می‌گذارد. در کشورهای در حال توسعه، نهادهای مـالی دولتـی نقـش بسیار مهمی را در بازارهای مالی ایفا می‌کنند. درحالی‌که شواهد حاکی از آن است که این نهادها غالباً ضمن داشتن عملکرد بسـیار ضـعیف بـه‌شـدت مـورد حمایـت دولـت هستند و با استفاده از یارانـه‌هـای فـراوان بـه فعالیتهـای غیـر اقتصـادی خـود ادامـه می‌دهند.

با توجه به ساختار جمعیت فقیر در کشورهای در حال توسـعه و تمرکـز آنهـا در بخش روستایی، مؤسسات تأمین مالی خرد[1] نقش بسیار مؤثری در توسعه بازارهـای مالی ایفا می‌کنند و ابزاری به‌منظور افزایش رشد و توسعه اقتصـادی مـی‌باشـند. ایـن نهادها با ارائه خدمات مالی در سطوح بسیار کوچک، اعم از اعطای اعتبـارات اولیـه و یا تجهیز پس‌اندازهای کوچک افراد، موجب رشد و توسعه اقتصادی می‌شوند.

توسـعه و گسـترش مؤسسـات تـأمین مـالی خـرد موجـب: **الـف.** تـأمین نیازهـای سـرمایه‌ای کارفرمایـان خـرد و گـروه‌هـای آسـیب‌پـذیر؛ **ب.** ایجـاد فرصـت مناسـب سرمایه‌گذاری برای این سرمایه‌های خرد؛ **ج.** ایجاد فرصت پس‌انداز مولد برای افراد و **د.** عادلانه‌تر شدن توزیع درآمد در صورت ادامه فعالیـت ایـن مؤسسـات در بلندمـدت می‌شود. از پیش زمینه‌های اصلی جهت تحقق این امور ایجاد محـیط سیاسـی مطلـوب همراه با دخالتهای هدفمند دولت در بازارهای مالی روستایی می‌باشد.

سـامان‌دهـی نهادهـای مـالی و اعتبـاری در جهـت اهـداف توسـعه درون‌زای روسـتایی، یـک ضـرورت اسـت و اکثـر کشـورها نیـز در فرآینـد توسـعه روسـتایی بـه ایـن مقولـه پرداختـه‌انـد. شـایان توجـه اسـت کـه ایجـاد مؤسسـات اعتبـاری و مـالی خصوصـی در منـاطق روسـتایی آن چنانکـه در شـهرهـا رایـج اسـت، از توجیـه اقتصـادی و بـازدهی مناسـب برخـوردار نیسـت؛ درحـالی‌کـه در فرآینـد تحـول سـاختار اقتصـادی منـاطق روسـتایی از اقتصـاد معیشـتی ـ مبـادلاتی بـه اقتصـاد بـازار، عامـل سـرمایه و نهادهـای مـالی و اعتبـاری نقـش اساسـی دارنـد. بنـابراین ضـرورت ایجـاد مؤسسـات اعتبـاری غیـر دولتـی روسـتایی در

1 - Micro Finances.

Archive of SID

www.SID.ir

کشـورهای در حـال توسـعه کـاملاً روشـن اسـت، ولـی نیازمنـد حمایتهـای اولیـه دولت برای استقرار و شکل‌گیری هستند.

۲. رویکردهای تأمین مالی در مناطق روستایی

به‌طورکلی می‌توان رویکردهای تجارب مربوط به تأمین مالی روستایی در جهان را به دو دسته تقسیم کرد(ایرانشاهی، ۱۳۸۰، ص ۳۷):

۱ـ۲. رویکرد سنتی تأمین مالی روستایی

رویکرد سنتی معمولاً بیانگر سطح بالایی از مداخله دولت به‌شـکل تسـهیلات اعتبـاری هدفمند از طریق مؤسسات مالی روستایی دولتـی و تحـت مـدیریت دولـت اسـت. ایـن مؤسسات، دریافت‌کننده وامهای ترجیحی و وام‌دهـی بـه مشـتریان بـا نرخهـای بهـره پایین‌تر از نرخ بازار هستند. استراتژی‌های سنتی معمـولاً هـدفهای کوتـاه‌مـدت بـرای دست‌یابی به منافع تولید کشاورزی را به‌جای هدفهای بلندمدت جهت گسـترش پایـدار درآمد روستایی دنبال می‌کنند. از جمله ویژگی‌های این رویکرد عبارتند از:

الف. یارانه‌ها به‌شکل نرخهای وام‌دهی ترجیحی و سقف مبلغ وام اعطایی (به‌منظور جبران عدم بازپرداختهای احتمالی)، بیشتر شامل حـال کشـاورزان ثروتمنـد و متنفـذ می‌شود و در نتیجه دسترسی فقرا به اعتبارات را کاهش می‌دهد.

ب. در این رویکرد معمولاً هدفهای کوتـاه‌مـدت بـرای دسـت‌یـابی بـه منـافع تولیـد کشاورزی به‌جای هـدفهای بلندمـدت بـرای گسـترش پایـدار درآمـد روسـتایی دنبـال می‌شود.

ج. تسهیلات اعتباری کشاورزی یارانه‌ای، در برخی مواقع باعث ناکارآمـدی تولیـد مـی‌شـود و در مـواردی نیـز در نتیجـه تشـویق تکنولـوژی کشـاورزی بـیش از حـد سرمایه‌بر و اعطای وامهای با بهره پایین باعث جابجایی نیروهـای کـار کشـاورزی و افزایش بیکاری روستایی می‌شـود. در نقطـه مقابـل ایـن رویکـردِ ناکارآمـد و سـنتی، رویکرد جدید بر هدفهای اولیه توسعه روستایی متمرکز شده است.

۲ـ۲. رویکرد جدید تأمین مالی روستایی

رویکرد جدید بر هدفهای اولیه توسعه همه‌جانبه یعنی گسـترش درآمـد و کـاهش فقـر

Archive of SID

www.SID.ir

متمرکز است؛ به‌عبارت دیگر براساس اقتصاد دانایی‌محور[1] است. رویکرد جدید نشان داده است که فراهم‌کردن تأمین مالی روستایی همیشه بهترین روش هزینه ـ کارآیی دست‌یابی به این اهداف نیست. واسطه‌گری مالی روستایی کارآمد می‌تواند در کنار اقدامات دولتی دیگر، نظیر افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساختهای روستایی و توسعه انسانی به‌کار گرفته شود. عواملی که در رویکرد جدید تأمین مالی روستایی مورد توجه هستند عبارتند از:

الف. افزایش درآمد روستانشینان یا کشاورزان[2]؛ **ب.** شناسایی و ارزیابی ناکارآمدی‌های بازارهای مالی روستایی؛ **ج.** کاهش فقر ؛ **د.** ایجاد محیط سیاستی مناسب برای واسطه‌گری‌های روستایی ؛ **هـ** . ایجاد محیط اقتصاد کلان مطلوب از طریق اجتناب از انحرافهای متعدد در متغیرهای کلیدی کلان اقتصادی؛ **و.** اصلاح سیاستهای متعصبانه در برابر توسعه روستایی و کشاورزی و **ز.** توسعه بازارهای مالی کارآمد.

رویکرد سنتی به‌وسیله نقش فعال مستقیم دولت از طریق مداخلات، جهت تهیه اعتبارات ارزان کشاورزی نمایان می‌شود. درحالی‌که در رویکرد جدید ، نقش محدودتر ولی بازارگرایانه‌ای برای دولت تعریف می‌شود و تمرکز بر ایجاد یک محیط سیاستی مطلوب و چارچوب قانونی و مقرراتی مناسب جهت حمایت از واسطه‌گری مالی روستایی دارد. سطح و شکل مناسب مداخله دولت همچنان موضوعی مورد بحث و جدل است. پیگیری مداخلات مستقیم دولتی برای گسترش درآمد تنها زمانی توجیه‌پذیر است که ناکارایی مشخص بازار بتواند به‌صورت هزینه ـ کارآیی بهبود یابد(یارون و... ، ۱۳۷۹ ، ص ۲۱۱).

۳. نقش اعتبارات خرد در توسعه روستایی

در گذشته مانع اصلی توسعه و پیشرفت کشورهای توسعه نیافته را کمبود سرمایه می‌دانستند. به این ترتیب، کشورها در دور باطل توسعه هیچ راهی جز تزریق سرمایه

۱ - منظور از اقتصاد دانایی‌محور این است که برای توسعه بخش کشاورزی قبل از اینکه به محصولات کشاورزی و کارآیی آن توجه شود، می‌بایست به شرایط اقتصادی کشاورز (زارع) توجه شود.

۲ - معمولاً در اکثر کشورهای در حال توسعه سهم بالایی از روستانشینان فعالیت کشاورزی دارند.

Archive of SID
www.SID.ir

و ثروت برای خروج از آن نداشتند. اما نگرش امروز وجود سرمایه را یک شرط لازم برای توسعه و نه شرط کافی می‌داند، چراکه بسیاری از کشورهای پیشرفته کنونی که خود دارای منابع طبیعی، ثروتهای خدادادی و سرمایه اندکی بوده‌اند، توانسته‌اند به مراحل توسعه و پیشرفت نائل شوند. بر این اساس یکی از راهکارهای مناسب برای رسیدن به توسعه و پیشرفت فنی و اقتصادی به‌کارگیری سیستمهای مالی کارآ جهت به‌جریان انداختن سرمایه‌های راکد در جامعه است، زیرا کارکرد اساسی سیستمهای مالی یعنی گردآوری پس‌اندازها از منابع متنوع و هدایت آنها به سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و مولد (و نه صرفاً درآمدزا)، ضمن روان ساختن مبادلات کالاها و خدمات باعث کاهش ریسک هزینه‌های تأمین سرمایه از دو مجرای تراکم سرمایه و نوع‌آوری‌های فنی می‌شود و در نتیجه آثار قابل توجهی را در ایجاد فرصتهای جدید شغلی و افزایش ظرفیتهای درآمدی جامعه می‌گذارد.

از طرف دیگر تجربه عملکرد بنگاه‌های مالی نشان از توجه بیشتر به بازارهای مالی مناطق شهری نسبت به بازارهای مالی روستایی است، و دلیل عمدهٔ چنین حالتی، درآمد پایین و فقر گسترده در مناطق روستایی ذکر شده است. به‌طوری‌که امروزه در بسیاری از کشورهای درحال توسعه که دارای جمعیتی فقیر و روستایی می‌باشند، به مسئله اعتبارات خرد و نهادهای مالی خرد، به‌عنوان مناسب‌ترین روش و رویکرد، جهت کاهش فقر توجه خاصی می‌شود.

قشرهای بسیار تهیدست در کشورهای در حال توسعه برای افزایش سطح تولید و بهبود بخشیدن به سطح زندگی خود، منابع مالی لازم را در اختیار ندارند؛ بنابراین اعتبارات خرد و کوچک یکی از راه‌های از میان برداشتن این مانع است. در مجموع می‌توان گفت که یکی از مهم‌ترین چالشهای توسعه روستایی، کمبود پس‌انداز و اعتبارات است و این خود عاملی برای سرمایه‌گذاری اندک در روستاها می‌باشد. از آنجا که سرمایه‌گذاری مهم‌ترین رکن توسعه است، می‌توان پذیرفت که کمبود سرمایه‌گذاری در روستاها، مهم‌ترین دلیل عدم توسعه روستاهاست. در این حالت می‌توان به نقش به‌سزای اعتبارات خرد در توسعه روستاها پی برد.

Archive of SID

www.SID.ir

۴. ضرورت ایجاد بانک و مؤسسات مالی خرد روستایی

تشکیلات و سازمانهای غیر رسمی و محلی، سرمایه زیادی برای اعطای وام ندارند؛ بنابراین قادر به تأمین مالی سرمایه‌گذاری‌های پرهزینه نیستند و همیشه وام خود را به مناطق محلی و با تعداد کمی از قرض‌گیرندگان، محدود می‌کنند. این امر ریسک ناشی از بازپرداخت وام مشتریانی را که به‌علت به‌وجود آمدن حوادث دچار مشکل می‌شوند افزایش می‌دهد. با این‌حال وام‌دهندگان غیر رسمی برای به‌حساب آوردن این ریسک مجبورند نرخهای بالایی را برای وامهایی که از ضروریات زندگی است در نظر بگیرند و این باعث می‌شود که قرض‌گیرندگان در دام فقر گرفتار شوند.

در مناطق کشاورزی و زراعتی، بلایای طبیعی وام‌دهنده و وام‌گیرنده را متحمل خسارت می‌کند و گرفتن اعتبار را فقط در مواقع لازم و ضروری و با سختی مواجه می‌سازد. مردم روستایی و فقرا همیشه به سازمانهای اعتباری غیر رسمی نیاز خواهند داشت؛ اما این برای آنها کافی نیست. در نتیجه روستاییان به ترکیب دو سیستم اعطای وام و پس‌انداز نیاز دارند تا بتواند به آنها در رفع نیازها کمک کند.

علاوه بر این مؤسساتی نظیر گرامین بانک، برنامه‌های آموزشی و سوادآموزی ارایه می‌دهند که می‌تواند وام گرفته شده توسط فرد را مفیدتر سازد. اما این مؤسسات اغلب به این علت که فرضیه و تصورهای قدیمی در رابطه با وام‌دادن را رد کرده‌اند، موفق هستند. به‌عنوان مثال این مؤسسات جایگزینی برای وثیقه پیدا کرده‌اند، به‌طوری‌که به مردم در پس‌انداز کردن کمک می‌کنند، در نتیجه مردم تنگ‌دست می‌توانند اعتماد به نفس کافی برای قرض‌گرفتن پیدا کنند و مهم‌تر از آن اینکه هیچ‌گونه واهمه‌ای برای بازپرداخت آن ندارند. به‌طوری‌که در فصل گذشته گفته شد، شرط وثیقه‌گذاری وام‌گیرندگان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین موانع اعطای اعتبار به مشتریان تلقی می‌شود و از آنجا که تمرکز ثروت در میان روستاییان کمتر است، این موضوع شدت بیشتری می‌یابد. مؤسساتی نظیر گرامین بانک بنگلادش با ارایه راهکارهایی نظیر اعطای وام به‌صورت گروهی تا حد زیادی این مانع را برطرف ساخته‌اند.

Archive of SID

www.SID.ir

۵. شیوه‌های اجرایی بانکداری فقرا

گرامین بانک شیوه بانکداری سنتی را با از میان بردن نیاز بـه وثیقـه دگرگـون کـرده است و یک سیستم بانکداری بر پایه اعتماد و اطمینان دوطرفه، پاسخ‌گـویی، مشـارکت و خلاقیت به‌وجود آورده است. این مؤسسه تسهیلات اعتباری را بدون دریافت وثیقـه برای فقیرترین مردم در بین فقرای روستاهای بنگلادش فراهم می‌آورد. در ایـن بانـک اعطای تسهیلات اعتبـاری یـک سـلاح اقتصـادی در برابـر فقـر محسـوب مـی‌شـود و به‌عنوان یک کاتالیزور در توسعه همه جانبه اقتصادی ـ اجتماعی به‌منظور بهره‌منـدی افراد نیازمندی که از حیطه خدمات بانکداری دور نگه داشته شده‌اند، عمل می‌کند.

گزارشها نشان می‌دهد گرامین تا سپتامبر ۲۰۰۲ به دومیلیون و چهارصدهزار نفـر وام پرداخت کرده است که ۹۵ درصد ایـن ترکیـب را زنـان تشـکیل مـی‌دهنـد(فرهنـگ آشتی، ۱۳۸۲ ، ص ۷). تأثیر مثبت اقدامات گرامین برای کمک به وام‌گیرندگان فقیـر بـا مطالعات و تحقیقات انجام گرفته توسط مؤسسات خارجی نظیر بانک جهانی، مؤسسه تحقیقاتی و سیاست‌گذاری مواد غذایی[1] و مؤسسه مطالعات و تحقیقـات بـنگلادش بـه اثبات رسیده است.

به‌عنوان مثال صرف مبلغ ۲۰ دلار به‌عنوان هزینه‌های اداری در اعطای یک وام ۱۷ دلاری غیر اقتصادی است. یعنی متحمل شدن این هزینه‌ها کـه وام‌دهنـده را در مقابـل قصور در پرداخت مشتری حمایت می‌کنند ممکن است ضرورتی نداشته باشد. امـا در روش گرامین بانک وام‌دهندگان محلی می‌دانند چه کسانی دارای اعتبار هسـتند و چـه کسانی نیستند. بنابراین نیازی به درخواست وثیقه ندارند و از تشریفات اداری تا حـد زیادی جلوگیری می‌کنند. یک راه دیگر که از درخواست وثیقه جلـوگیری مـی‌کنـد، وام دادن به یک گروه است نه فرد؛ در این‌صورت زمانی کـه فـردی در بازپرداخـت قسـط وام خود قصور مـی‌کنـد، سـایر افـراد متحمـل ضـرر مـی‌شـوند و بـا گـروه یـا فـرد قصورکننده برخورد خواهند کرد.

وام‌دهندگان می‌توانند تا حد امکان تشریفات اداری را حذف کنند و این در صورتی

1 - IFPRI .

Archive of SID

www.SID.ir

است که مجبور نباشند علت دریافت وام را از وام‌گیرندگان سؤال کنند. این یک بخش دیگری است که در آن فرضیه‌های قدیمی در رابطه با اعطای وام زیر سؤال برده می‌شود. به‌طوری‌که در گذشته افراد تصور می‌کردند که اعطای وام فقط به سرمایه‌گذاری‌های تولیدی اختصاص دارد؛ اما تحقیقات نشان می‌دهد که احتمال بازپرداخت وامهایی که به‌منظور مصرف گرفته می‌شوند بیشتر است و این نوع وامها در واقع یک سرمایه‌گذاری محسوب می‌شوند.

٦. دلایل موفقیت سایر کشورها در زمینه نهادهای مالی خرد

از اواخر دهه ۱۹۸۰ نهادهای مالی خرد به‌عنوان یکی از راهکارهای مناسب و مؤثر جهت توسعه مالی، در برنامه‌های توسعه‌ای کشورهای در حال توسعه، از جایگاهی ویژه برخوردار شد و تعداد این نهادها به‌شدت افزایش یافت. این برنامه‌ها به‌دلیل ایجاد تسهیلات و خدمات مالی مناسب برای گروه‌های فقیر جامعه امکان توزیع مجدد درآمدها و افزایش خود اشتغالی و به‌تبع آن افزایش تولید، درآمد و کاهش بیکاری را فراهم نمود. در زیر به‌تجربه برخی کشورها در این زمینه پرداخته می‌شود:

۱ـ ۶. تجربه بنگلادش به‌عنوان کشوری پیشرو

بنگلادش را می‌توان خاستگاه تأمین مالی خرد دانست. فراهم‌کنندگان منابع مالی و مؤسسات تأمین مالی خرد بنگلادش در اعطای ترکیبات مالی متنوع به فقرا زبانزد همگان هستند. موفقیت گرامین بانک و وجود تعداد زیادی سازمان غیر دولتی که بعد از استقلال این کشور در سال ۱۹۷۱ شکل گرفتند و تأکید سازمانهای غیر دولتی برای وابستگی کمتر به منابع اهدایی، در این موفقیت سهم به‌سزایی داشته است.

برای ارزیابی میزان عملکرد و کیفیت خدمات‌رسانی مالی مؤسسات تأمین مالی خرد در بنگلادش، هفت نمونه از آنها به‌صورت زیر در نظر گرفته شدند که عبارتند از: **الف** . گرامین بانک[1] ؛ **ب**. کمیته توسعه روستایی بنگلادش[2] ؛ **ج**. پروژه توسعه

1 - Grameen Bank.

2 - BRAC.

Archive of SID

www.SID.ir

روستایی ۱۲ [1] ؛ **د.** سازمان نوسازی بنگلادش [2] ؛ **هـ.** بنیاد شاکتی [3] ؛ **و.** خدمات روستایی رانجپور دنیاجپور [4] و **ز.** طرح توسعه سیستمهای کشاورزی حاشیه‌ای وخرد [5].

به استثنای پروژه‌های دولتی «کمیته توسعه روستایی بنگلادش» و ، «پروژه توسعه روستایی ۱۲» تنها در دو مورد از پنج مؤسسه مذکور (ASA و بنیاد شاکتی) اعضای هیئت مدیره نقش بسیار مهمی در سیاست‌گذاری‌ها بر عهده دارند. هرچند که «کمیته توسعه روستایی بنگلادش» و «سازمان نوسازی بنگلادش» و «گرامین بانک» بدنه دولتی دارند، ولی دولت در امور سازمان‌دهی آنها نقش فعالی بر عهده ندارد.

در همه برنامه‌ها و به‌ویژه برنامه‌های گرامین بانک، مشتریان به گروه‌هایی با تعداد حداقل ۱۰ نفر سازمان‌دهی می‌شوند که معمولاً اعضای گروه‌ها بر حسب معیارهایی همانند همگن بودن از نظر وضعیت اقتصادی، داشتن سلامت فیزیکی، داشتن یک سرپناه و قرار داشتن در یک محدوده سنی معین (نه خیلی پیر نه خیلی جوان) انتخاب شده‌اند. معمولاً همه گروه‌ها در همه برنامه‌ها، انتخابات رسمی دارند که این عمل منافع همه اعضا را تأمین می‌کند. اعضای این مؤسسات را افراد فقیر نیازمند تشکیل می‌دهند. به‌طوری‌که طبق آمار تنها ۱۰ درصد اعضا را افراد غیر فقیر (متوسط یا ثروتمند) تشکیل می‌دهند.

همچنین زنان بیشترین سهم را از تعداد مشتریان این مؤسسات دارند. تجربه نشان داده است که تقاضای وام بیشتر از ظرفیت وجوه موجود است. یکی از خدمات ویژه این مؤسسات وامهای کوچکی است که به گروه‌های فقیر داده می‌شود وباز پرداخت آن به‌صورت قسطهای هفتگی در طول بیش از

1 - 12- RDP.
2 - BURO-Tangail.
3 – Shakti Foundation.
4 - RDRS.
5 - MSFSCIP.

Archive of SID

www.SID.ir

یکسال است. شروع اولیه فعالیتهای مؤسسات تأمین مالی خرد در بنگلادش با استفاده از اعتبارات اهدایی بین‌المللی بود ولی به‌مرور منابع داخلی جایگزین این اعتبارات شدند. به‌طوری که گرامین بانک به‌عنوان یک بانک رسمی توانسته است با استفاده از انتشار اوراق قرضه مقداری از منابع مالی خود را تأمین کند.

به‌طورکلی، اندازه وامهای اهدایی توسط نهادهای مالی خرد بسیار کوچک است. به‌عنوان نمونه ASA، هیچ وامی بیشتر از ۱۷۵ دلار نمی‌دهد و نیز بازپرداخت به‌صورت هفتگی است، که در چارچوب توان درآمدی اغلب وام‌گیرندگان است.

هدف اصلی این مؤسسات بهبود شرایط فقرای روستایی از راه فراهم کردن دسترسی آنها به اعتبارات، پس‌اندازها، تسهیلات و برخی برنامه‌های اجتماعی غیر مالی بوده است. تمرکز اصلی این مؤسسات و به‌ویژه گرامین روی پایین‌ترین طبقات اجتماعی است و به‌دلیل درآمد پایین مشتریان و دسترسی نداشتن به وثیقه سنتی، وام‌دهی تنها از طریق گروه‌های با تعهد مشترک، ملزم به پس‌انداز اجباری صورت گرفته است. سازوکار پرداختها گروهی است تا شعب نسبت به بازپرداخت اعتبار خود اطمینان حاصل نمایند.

گرامین بانک نرخ بهره نسبتاً بالایی روی حجم پرتفوی وامهایش(۲۰ درصد و بیشتر) دریافت می‌کند. تا از این طریق وابستگی به یارانه‌اش کمتر شود. ارزیابی کفایت نرخ بهره وام‌دهی معمولاً روش مؤثری برای کاهش وابستگی به یارانه برای یک مؤسسه مالی روستایی (خرد) است. چنین افزایشی (وقتی تقاضای وام را کم نکند یا تأثیر معکوسی روی وصول نداشته باشد) معمولاً ناشی از گسترش دامنه فعالیت بهتر است. چون منابع کمیاب در اختیار گروه وسیع‌تری از مشتریان خواهد بود.

به‌هرحال توانایی این بانک برای غلبه بر محدودیتهای مالی از راه تکمیل و اجرای سیاستهای ابداعی و روشهای عملیاتی، درسهای فوق‌العاده گران‌بهایی برای طراحی پروژه‌های مالی روستایی آینده ارائه می‌دهد. اصول راهنما را می‌توان از عملیات گرامین بانک و سایر مؤسسات همانند استنباط کرد ولی باید در به‌کارگیری عین

Archive of SID

www.SID.ir

عملیات آنها در کشورهای دیگر مواظب بود. چراکه راه حل مناسب در یک محیط اقتصادی، اجتماعی ضرورتاً در محیط دیگر مناسب نخواهد بود. همچنین سطوح درآمدی وفعالیتهای درآمدزای مشتریان هدف، تا اندازه زیادی مؤثر بودن روشهای عملیاتی خاص را تعیین می‌کنند. مهم‌ترین ویژگی‌های گرامین بانک عبارتند از: **الف.** افزایش تجهیز پس‌اندازها و کاهش وابستگی به منابع کمک‌دهنده؛ **ب.** نرخهای بهره وام‌دهی حقیقی و مثبت؛ **ج.** ابداع شبکه‌های توزیع کم‌هزینه؛ **د.** استقلال مدیریتی در تدوین سیاستهای عملیاتی؛ **هـ** نظارت دقیق بر عملکرد وام و نرخهای بازیافتی(وصولی) بالای وام؛ **و.** ایجاد پس‌اندازهای روستایی خویش‌فرما؛ **ز.** هزینه‌های اداری نسبتاً پایین و غیر فزاینده؛ **ح.** توسعه بخشیدن به خدمات مالی در مناطق محروم و....

هر مؤسسه مالی و اعتباری خرد تازه تأسیس، باید این اصول را به‌عنوان راهنما مدنظر قرار دهد نه اینکه اصل آن را اجرا کند؛ چراکه اصولاً اجرای یک برنامه با توجه به ساختارهای مختلف جوامع، برای تمامی جوامع دیگر غیر ممکن و بیهوده است.

۲ـ ۶. تجربه مالزی

مالزی یکی از کشورهای جنوب شرق آسیاست که به آن معجزه آسیایی[1] نیز می‌گویند. در این کشور قبل از اجرای برنامه‌های فقرزدایی، فقر در مناطق روستایی به‌طور گسترده‌ای نسبت به مناطق شهری وجود داشت، اما در نتیجه اجرای برنامه‌های جدید اقتصادی در این کشور، طی سالهای ۱۹۸۵ــ ۱۹۹۵ ، میزان جمعیت فقیر از ۴۵ درصد به ۱۵ درصد کاهش یافت. در اینجا عملکرد سه سازمان غیر دولتی تأمین مالی خرد مالزی را به‌طور اجمال بررسی می‌کنیم.

الف. AIM [2] : به‌عنوان طرحی در شمال غربی ایالت سلانگور[3] جهت آزمون اثربخشی رویکرد گرامین بانک در کاهش فقر مناطق روستایی مالزی آغاز به‌کار کرد.

ب. YUM [1] در سال ۱۹۹۸ به تقلید از روش گرامین بانک در منطقه صباح از طریق

1 - Asian Miracle.

2 - Amanad Inkhtiar Malaysia.

3 - Selangor.

Archive of SID

www.SID.ir

برنامه یوساهاماجو[2] ایجاد شد.

ج. KKR [3] : یکی دیگر از منابع تأمین مالی خرد، اتحادیه‌های اعتباری هستند. یکی از این اتحادیه‌های اعتباری، انجمن تعاونی اعتباری مردم[4] است. KKR در ابتدا به‌عنوان کلوب اجتماعی جوانان آغاز به‌کار کرد و سپس در سال ۱۹۷۵، به‌عنوان یک تعاونی اعتباری به ثبت رسید.

AIM بزرگ‌ترین مؤسسه تأمین مالی خرد با هدف فقرزدایی در مالزی است. به‌طوری‌که تقریباً در سال ۱۹۹۵، حدود ۵۰ درصد افراد نیازمند مالزی، مشتری AIM بوده‌اند. تا پایان دسامبر ۱۹۹۵ ، AIM بزرگ‌ترین پرتفوی دارایی‌ها همراه با وامهای معوقه‌ای به میزان ۹/۳ میلیون دلار را دارا بوده است. به‌طوری‌که اندازه متوسط وام AIM در سال ۱۹۹۵ (۲۳۵ دلار به ازای هر مشتری) بسیار بیشتر از YUM و KKR بوده است. دو عامل مهم در گسترش اعطای تسهیلات مالی به فقرا توسط AIM عبارتند از: **الف.** حمایتهای قابل ملاحظه و تأمین مالی دولت؛ **ب.** استفاده از راهنمایی‌های کاربردی گرامین بانک بنگلادش.

نظام ارائه اعتبار AIM و YUM از گرامین بانک گرفته شده است. در این نظام مشتریان به گروه‌های کوچک با ۵ عضو تقسیم شده‌اند و هر گروه یک مرکز را تشکیل می‌دهد. مرکز در هفته، یک‌بار جلسه‌ای برگزار می‌کند که در آن وامهای پیشنهادی، نحوه هزینه کردن آنها، نظارت بر وام‌گیرندگان و مسائل خرد و رفاه عمومی اعضا مورد بررسی قرار می‌گیرد. اولین وام به دو نفر از اعضای گروه تعلق می‌گیرد و دو نفر بعدی وامهای خود را پس از هشت هفته از بازپرداخت کامل هفتگی توسط دو وام‌گیرنده اولی، دریافت خواهند کرد. رئیس گروه نیز هشت هفته پس از بازپرداخت کامل وام توسط دونفر بعدی گروه، وام خود رادریافت خواهد کرد. وامها بدون وثیقه، ضامن، بهره و پیگرد قانونی اعطا می‌شود.

---

1 - Yayasan Usha maju.

2 - usaha maju.

3 - Kooperasi Kredit Rakyat.

4 - People's Credit Co-Operative Society.

Archive of SID
www.SID.ir

اکثر مؤسسات مالی خرد مالزی خودکفا نیستند، یعنی درآمدهای بهره‌ای و کارمزد وامها، بسیار کمتر از کل هزینه‌های آنهاست. به‌دلیل عقاید مسلمانان، AIM هیچ بهره‌ای برای وامهایش مطالبه نمی‌کند، اما کارمزدی از پیش تعیین شده، معادل ۱۰ دلار از وامهای یک دوره‌ای، معادل ۲۰ دلار از وامهای دو دوره‌ای و... می‌گیرد.

AIM و YUM به میزان زیادی به وجوه اهدایی از سوی اهدا کنندگان و دولت وابسته هستند و این دلیل خوبی است که چرا این مؤسسات به خودکفایی مالی نرسیده‌اند. از آنجا که این‌دو مؤسسه هیچ بهره‌ای به پس‌اندازهای اعضای خود نمی‌پردازند، نمی‌توانند این وجوه را برای وام‌دهی استفاده کنند. بلکه معمولاً پس‌اندازهای اعضا را در یک بانک تجاری در حسابهای با بهره، سپرده‌گذاری می‌کنند، ولی میزان بهره دریافتی از بانکها به‌هیچ‌وجه برای پوشاندن هزینه‌های خدمات مالی آنها کافی نیست.

۳ـ۶ تجربه هندوستان، تأمین مالی بر مبنای سازمان‌دهی گروه‌های خودیاری

تا دهه ۹۰ ، یعنی شروع برنامه‌های اصلاحات مالی، اعتباردهی به فقرا در هندوستان به‌صورت یک برنامه دولتی رایج بوده که نیاز به حجم زیادی از یارانه داشت. هرچند که دیدگاه دولتی بودن اعتباردهی در میان بسیاری از سیاست‌مداران دولتی و بانکداران وجود داشت، ولی مقررات‌زدایی سیستم مالی توانست چشم‌انداز نظام مالی را به‌تدریج تغییر دهد. به‌عنوان نمونه در نتیجه آزادسازی نرخهای بهره، تعداد زیادی از بانکهای تجاری با حمایت مؤسسه ملی نبرد[1] (بانک ملی توسعه کشاورزی و روستایی) پیوندهایی را با گروه‌های غیر رسمی خودیاری فقرا[2] به‌منظور تجهیز سپرده‌های فقرا و ارائه اعتبارات به آنها با نرخهای مناسب بهره ایجاد کردند. اصلاحات مالی(برنامه‌های فقرزدایی) ، بخشی از مجموعه سیاستهای تعدیل ساختاری بود که توسط دولت هندوستان در سالهای ۱۹۹۰ و ۱۹۹۱ با هدف شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی کشور و رفع شرایط نامساعد زندگی تعداد بسیاری از مردم آغاز شد. به‌طوری‌که در طی سالهای گذشته دولت یارانه‌های اعتباری را به‌عنوان هسته

1 - NABARD (National Bank for Agricultural and Rural and Development).
2 - Self_Help Groups (SHG).

Archive of SID

www.SID.ir

اصلی فعالیتهای خود در برنامه‌های فقرزدایی به‌کار گرفته است. IRDP [1] به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین برنامه‌های فقرزدایی در جهان، بیش از ۴۵ میلیون نفر را تحت پوشش قرار داده است. سه برنامه حمایتی IRDP به‌منظور افزایش ظرفیتهای درآمدی وام‌گیرندگان عبارتست از: **الف.** برنامه آموزش جوانان روستایی برای خود اشتغالی[2]؛ ب. برنامه بهبود وضعیت زنان و کودکان در مناطق روستایی[3]؛ ج. برنامه بهبود زیرساختها.

تجربه کشور هندوستان نشان می‌دهد که تشکیل مؤسسات تأمین مالی براساس شیوه‌های خودیاری، نقش به‌سزایی در کاهش هزینه‌های عملیاتی، درجه پایداری و خودکفایی مؤسسات مالی خرد دارد. از جمله دلایل این امر، جذب بیشتر پس‌اندازها توسط این مؤسسات است. گروه‌های خودیاری به مؤسسات مالی خرد این امکان را می‌دهد که امدادرسانی نیز در سطح وسیع‌تری صورت گیرد.

۴ـ۶. تجربه نپال

نپال از فقیرترین کشورهای دنیاست. شاخص توسعه انسانی آن ۰/۳۳۲ می‌باشد که در میان ۱۷۴ کشور دنیا رتبه ۱۵۱ را داراست. شکست مؤسسات تأمین مالی خرد دولتی در این کشور در نفوذ به دهکده‌های پراکنده، فضای بسیار مناسبی را جهت رشد و شکوفایی مؤسسات غیر رسمی ایجاد کرده است. هم اکنون گروه‌های متمرکز پس‌اندازها و اعتبارات محلی[4] در مناطق روستایی فعال هستند. به‌طوری‌که به‌نظر می‌رسد امدادرسانی گروه‌های متمرکز پس‌اندازها و اعتبارات محلی که هیچ آماری در مورد آن در دسترس نیست، نسبت به سیستم رسمی گسترده‌تر باشد. از جمله مهم‌ترین برنامه‌های فقرزدایی نپال عبارتند از: **الف.** برنامه توسعه و بهبود وضعیت

1 ـ Integrated Rural Development Programme(HDI).

2 - Training of Rural Youth for self Employment(TRYSEM).

3 - Development of Women and Children in Rural Areas(DWCRA).

۴- گروه‌هایی که ریاست آنها به‌صورت دوره‌ای از بین اعضا انتخاب نمی‌شوند.

Archive of SID

www.SID.ir

کشاورزان خرد[1] ؛ **ب.** IBP [2] با ۸۵ هزار نفر وام‌گیرنده؛ **ج.** اعتبارات تولیدی برای زنان روستایی[3] .

از نظر شاخص خودکفایی، اکثر مؤسسات تأمین مالی خرد خودکفا نیستند. متوسط نرخ بهره وامهای پرداختی این مؤسسات کمتر از ۱۸ درصد (یعنی کمتر از نرخ بهره گرامین بانک) است. از جمله بزرگترین مشکلات این مؤسسات در نپال به‌قرار زیر است: **الف.** مقررات بانک مرکزی نپال که تفاوت میان نرخهای بهره سپرده و وام را به ۶ درصد محدود می‌کند. (بجز بانکهای توسعه‌ای با سبک گرامین بانک و سازمانهای غیردولتی) ؛ **ب.** رواج اعتبارات یارانه‌ای، به‌طوری‌که بانکهای تجاری مجبورند ۱۲ درصد پرتفوی وام خود را به بخشهای دارای اولویت در کشاورزی و صنعت خانه‌سازی روستایی و خدمات اختصاص دهند.

۵ ـ ۶. تجربه کانادا

براساس داده‌های جمع‌آوری شده از دو مؤسسه کوچک مالی (MFIs) که یکی در تورنتو و دیگری در هالیفکس فعالیت دارد، این دو مؤسسه اطلاعات وسیعی در مورد وامهای شخصی و گروهی درخصوص وضعیت خانوادگی افراد، وضعیت شخصی، کاری و چگونگی بازپرداخت وجود دارد. طی دوره ۱۹۹۴-۱۹۹۹ از ۱۳۸۹ وام‌گیرنده که از دو مؤسسه کانادایی وام دریافت کرده‌اند، تعداد ۹۹۵ وام به‌صورت گروهی و ۳۹۴ وام به‌صورت انفرادی بوده است. همچنین براساس این اطلاعات ۲۱/۲ درصد از وام گیرندگان گروهی و ۴۱/۴ درصد از وام‌گیرندگان فردی بازپرداخت وام خود را به موقع انجام نداده‌اند. وامهای گروهی از ۵۰۰ تا ۵۰۰۰ دلار و وامهای انفرادی از ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰۰ دلار بوده و زمان بازپرداخت برای وامهای گروهی ۶ تا ۲۴ ماه و برای وامهای انفرادی حداکثر ۶۰ ماه بوده است(گومز و... ، ۲۰۰۳).

1 - Small Farmer Development Programme(SFDP)

2 - Intensive Banking Programme.

3 ـ Production Credit for Rural Women(PCRW).

Archive of SID

www.SID.ir

در ضمن نرخ سود وامها ۱۲ درصد بوده است و وامهای گروهی عمدتاً برای سرمایه در گردش و وامهای انفرادی برای سرمایه در گردش و سرمایه ثابت یا سرمایه اولیه بوده است.

تفاوتهایی در وامهای گروهی با وامهای فردی وجود دارد که عبارتند از: اکثر وامهای گروهی مربوط به زنان است. درصد مجرد بودن در وام‌گیرندگان گروهی نسبت به وام‌گیرندگان انفردادی بیشتر است، اکثر وام‌گیرندگان گروهی اسپانیایی هستند؛ در صورتی که وام‌گیرندگان انفرادی مرد و متولد کانادا می‌باشند. آنها دارای تحصیلات بالایی نسبت به وام‌گیرندگان انفرادی هستند. وام‌گیرندگان گروهی دارای درآمد و دارایی کمتری نسبت به وام‌گیرندگان انفرادی هستند.

۶ـ۶. ارزیابی مقایسه‌ای عملکرد مؤسسات اعتباری خصوصی، بانکهای روستایی و گروه‌های خودیاری

همان‌گونه که دیدیم، عملکرد مؤسسات مالی خرد در مالزی و نپال، بسیار ضعیف‌تر از عملکرد این مؤسسات در بنگلادش است. مالزی باید از تجربه سایر کشورها مانند هندوستان در مورد گروه‌های خودیاری و بنگلادش در زمینه نوآوری‌های بازار سرمایه و دسترسی به وجوه وامهای تجاری استفاده کند. به‌طوری‌که فرضاً در هندوستان، یکی از روشهای عملی تجهیز پس‌اندازها، تشویق خانوارهای فقیر به شکل‌دادن گروه‌های خودیاری است. به‌طوری‌که تجربه این کشور نشان داده است، گروه‌های خودیاری به مؤسسات تأمین مالی خرد امکان می‌دهند که امدادرسانی، کارآیی و ثبات خود را افزایش دهند. آن‌دسته از مؤسسات تأمین مالی خرد که متکی به گروه‌های خودیاری می‌باشند، هزینه‌های عملیاتی پایین‌تری نسبت به سایرین دارند.

مزیت دیگر گروه‌های خودیاری این است که تأمین منابع داخلی را از طریق تجهیز پس‌اندازها امکان‌پذیر می‌سازند. بنابراین مؤسسات تأمین مالی خرد در هر کشور دارای یک ویژگی خاص است به‌طوری‌که رمز موفقیت این مؤسسات در کشور هند، تشکیل گروه‌های خودیاری و رمز موفقیت نهادهای مالی خرد بنگلادش پرداخت

Archive of SID
www.SID.ir

وامهای کوچک با اقساط کوچک و ناچیز بدون در نظر گرفتن چگونگی مصرف وام می‌باشد. اما نکته‌ای که بسیار مهم بوده و می‌توان به‌عنوان نتیجه کلی به آن اشاره کرد: مقایسه توان بانکهای روستایی، وام‌دهندگان خصوصی و گروه‌های خودیاری از نظر قدرت جذب و تجهیز سپرده‌ها است.

با توجه به جدول ۱ می‌توان توانمندی تجهیز پس‌اندازها و سرمایه‌گذاری مولد میان بانک روستایی بخش دولتی و وام‌دهندگان خصوصی را مقایسه کرد. می‌توان دید که بانکهای روستایی در تجهیز پس‌اندازها خوب عمل می‌کنند؛ ولی وام‌دهندگان خصوصی این توانایی را ندارند. عکس این موضوع در مورد سرمایه‌گذاری درست است. به‌عنوان مثال مستطیل I موقعیتی را نشان می‌دهد که در آن هم تجهیز پس‌اندازها و هم تصمیمات سرمایه‌گذاری توسط بانک روستایی صورت می‌گیرد. این حالت موجب افزایش پس‌اندازها ولی کیفیت ضعیف سرمایه‌گذاری می‌شود.

جدول ۱. مقایسه توانمندی سرمایه‌گذاری‌ها و پس‌انداز بانکها و وام‌دهندگان خصوصی

پس‌انداز / سرمایه‌گذاری	بانک روستایی	وام‌دهندگان خصوصی
بانک روستایی	I) پس‌انداز بالا کیفیت سرمایه‌گذاری ضعیف	II) پس‌انداز ضعیف کیفیت سرمایه‌گذاری ضعیف
وام‌دهندگان خصوصی	III) پس‌انداز بالا کیفیت سرمایه‌گذاری بالا	IV) پس‌انداز ضعیف کیفیت سرمایه‌گذاری بالا

منبع: این جدول از مقایسه سه تجربه هند، بنگلادش و مالزی در امر اعتبارات خرد استخراج شده است.

مستطیل II تجهیز پس‌اندازها را به‌وسیله وام‌دهندگان خصوصی و تصمیمات سرمایه‌گذاری را به‌وسیله بانک روستایی نشان می‌دهد. این مورد بدترین حالت ممکن

Archive of SID

www.SID.ir

است. زیرا هر دو فعالیت در پایین‌ترین سطح ممکن صورت می‌گیرند. علت آن است که وام‌دهندگان خصوصی در تجهیز پس‌اندازها و بانکها در ارائه وامهای کارآ دارای عملکرد ضعیفی هستند.

مستطیل III بهترین حالت ممکن می‌باشد که در آن بانکها پس‌اندازها را تجهیز نموده و وام‌دهی به‌منظور سرمایه‌گذاری توسط وام‌دهندگان خصوصی صورت می‌گیرد. این سیستم در اندونزی به‌کار گرفته شده است. در آنجا، وام‌دهندگان خصوصی در نهایت به برنامه‌های تأمین مالی خرد تبدیل می‌شوند، بنابراین بانکها به وام‌دهندگان خصوصی وامهایی می‌دهند که آنها هم وامها را به مصرف‌کنندگان نهایی منتقل می‌کنند. وام‌دهندگان خصوصی نرخ بهره بالاتری نسبت به نرخ پرداخت به بانک مطالبه می‌کنند، درحالی‌که ریسک عدم وصول وامها را خودشان متقبل می‌شوند(موسلی و هلم[1]، ۱۹۹۶).

در نهایت در مستطیل IV وام‌دهندگان خصوصی هم پس‌اندازها را تجهیز می‌کنند و هم تصمیم به سرمایه‌گذاری می‌گیرند. این حالت موجب نرخ پایین پس‌اندازها و کارآیی بالای سرمایه‌گذاری می‌شود. بخشی از بازار اعتباری روستایی هند در مستطیل I و بخشی دیگر در مستطیل IV قرار دارد. حرکت مطلوب و بهینه، حرکت به‌سمت مستطیل III می‌باشد. همانند بانکهایی که با تعهد مشترک بازپرداخت، کار وام‌دهی را به گروه‌های خودیاری واگذار می‌کنند که نتیجه‌ای عالی دارد.

شواهد نشان می‌دهد که با ظهور مؤسسات تأمین مالی خرد، هم پس‌اندازها و هم سرمایه‌گذاری افزایش می‌یابد. از آنجا که این مؤسسات پس‌اندازها را تجهیز می‌کنند و آنها را به‌صورت اعتبارات و وام به مردم واگذار می‌کنند، میزان سرمایه‌گذاری مناطق روستایی را افزایش می‌دهند. راه حل مشکل محدودیتهای اعتباری در روستاها، نوآوری در طراحی نهادها و مؤسسات به‌جای افزایش منابع است. زیرا مشکل در نحوه ارائه اعتبارات است و نه حجم پس‌اندازها. در این راستا مؤسساتی مانند گروه‌های خودیاری می‌توانند بسیار مفید باشند. گروه‌های خودیاری تشکلی از مردمان

1 - Moseley and hulme.

Archive of SID
www.SID.ir

فقیر هستند که به‌طور گروهی پس‌انداز کرده و وام می‌گیرند، که نرخهای بالای بازپرداخت وامها لازمه نظارت دقیق بر آنها است.

جدول ۲. مقایسه توانمندی سرمایه‌گذاری و پس‌انداز بانکها و گروه‌های خودیاری

پس‌انداز / سرمایه‌گذاری	بانک روستایی	گروه‌های خودیاری
بانک روستایی	I) پس‌انداز بالا کیفیت سرمایه‌گذاری ضعیف	II) پس‌انداز بالا کیفیت سرمایه‌گذاری ضعیف
گروه‌های خودیاری	III) پس‌انداز بالا کیفیت سرمایه‌گذاری بالا	IV) پس‌انداز بالا کیفیت سرمایه‌گذاری بالا

منبع: همان منبع جدول ۱ .

جدول ۲ یک نوآوری سیاستی است؛ چراکه به‌جای وام‌دهندگان خصوصی، گروه‌های خودیاری را جایگزین کرده‌ایم. این حرکت یک بهینه پارتو است. زیرا اکنون پس‌اندازهای بیشتر و سرمایه‌گذاری کارآتری داریم. در اینجا نیز حرکت بهینه، حرکت به‌سمت مستطیل III است و پس‌اندازها توسط بانکها تجهیز می‌شوند. ولی تصمیمات سرمایه‌گذاری توسط گروه‌های خودیاری گرفته می‌شود. این‌حالت، پس‌اندازها را افزایش و کیفیت سرمایه‌گذاری را بالا می‌برد. محدودیت اصلی در فعالیتهای اقتصادی روستایی، محدودیت اعتباری می‌باشد. این محدودیت موجب ظهور مؤسسات تأمین مالی خرد می‌شود. بانکهای روستایی بخش دولتی، حجم بزرگی از پس‌اندازها را تجهیز می‌کنند ولی به‌دلیل نرخهای پایین بهره و نرخهای نکول (عدم بازپرداخت وامها)، به‌همان میزان وام نمی‌توانند پرداخت کنند. درحالی‌که مؤسسات تأمین مالی خرد با تکیه بر گروه‌های خودیاری مشکل نرخهای بالای نکول را حل می‌کنند.

۷. ارزیابی عملکرد اعتبارات خرد در بخش روستایی ایران

سامان‌دهی نهادهای مالی و اعتباری در جهت اهداف توسعه درون‌زای روستایی یکی از ضرورتهای برنامه‌های توسعه در کشور می‌باشد. این نکته شایان توجه است که

Archive of SID
www.SID.ir

ایجاد مؤسسات اعتباری و مالی در مناطق روستایی مانند آنچه در شهرها رایج است از توجیه اقتصادی و بازدهی مناسب برخوردار نیست و لذا کسی اقدام به این امر نمی‌نماید. در راستای تحول ساختار اقتصادی مناطق روستایی از اقتصاد معیشتی ـ مبادلاتی به اقتصاد بازار، عامل سرمایه و به‌تبع آن نهادهای مالی و اعتباری نقش اساسی دارند.

ضرورت توسعه و عمران روستاها و کاهش نابرابری‌های موجود بین شهرها و روستاها از اهداف مهم انقلاب اسلامی می‌باشد. تحول بایسته‌ای در این بخش ایجاد نشده و ساختار اقتصادی روستاها هنوز به‌صورت اقتصاد معیشتی یا حداکثر اقتصاد معیشتی ـ مبادلاتی است و فاصله زیادی با اقتصاد بازار و تولید انبوه دارد. در این راستا توجه به عامل سرمایه که جزء جدایی‌ناپذیر اقتصاد بازار به‌حساب می‌آید، از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. بازارهای سلف خرید روستاییان که به‌طور عمده به دو دلیل دسترسی به سرمایه مورد نیاز و جاری و همچنین مداوم کردن درآمد فعلی و فصلی روستاییان صورت می‌گیرد، نمونه‌ای از این اهمیت و حرکت به‌سمت ایجاد بازارهای مالی و اعتباری می‌باشد. در کنار این بازار، بازار غیر رسمی(نزول‌خواران) که تقریباً در همه روستاهای ایران وجود دارند نیز اهمیت موضوع سرمایه را آشکار می‌سازد. نهادهای مالی و اعتباری چون صندوقهای قرض‌الحسنه، شرکتهای اعتباری کوچک و... که وارد این عرصه شده‌اند، به‌طور عمده به‌دلیل عدم هماهنگی آنها با بازار تولید روستایی، ناکارآمد مانده‌اند. از سوی دیگر طرحهای توسعه و عمران با ماهیت اقتصادی که از طریق مطالعات در تحقق اهداف توسعه روستایی ضروری تشخیص داده می‌شوند، به‌دلیل ضعف بنیه مالی و عدم شکل‌گیری مناسب بازار سرمایه عقیم می‌مانند و به عرصه ظهور نمی‌رسند. مردم روستاهای ایران واقعاً توان مالی مناسب ندارند که بدون حمایتهای اعتباری، هزینه‌های پروژه‌های اقتصادی را (که برای روستاییان مفید است) پوشش دهند.

ساختار نظام مالی روستایی کشور نشان می‌دهد که این نظام متشکل از مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات اعتباری خرد در قالب دو بخش رسمی و غیر رسمی فعالیت دارد.

Archive of SID

www.SID.ir

بخش غیر رسمی بیشتر شامل رباخواران، میدانداران و سلف خران است. درحالی‌که بخش رسمی، شامل بانکهای کشاورزی، صندوقهای قرض‌الحسنهٔ کمیته امداد امام خمینی«ره» و تعاونی‌های اعتباری (به‌عنوان نهادهای نیمه دولتی) می‌باشد. بررسی عملکرد کلان این نهادها در نظام مالی روستایی حاکی از وجود یک وضعیت نامناسب در توزیع اعتبارات و منابع مالی از یک طرف و عدم کارآیی لازم در تجهیز منابع خرد به‌نام خود از طرف دیگر دارد.

براین اساس مهم‌ترین تنگناها و محدویتهایی که موجب چالش در فرآیند گسترش اعتبارات روستایی و ایجاد محدودیت در دسترسی روستاییان به اعتبارات مورد نیاز می‌شود عبارتند از (طالب، ۱۳۷۲ ، ص ۲۶) :

الف. ناکافی بودن حجم اعتبارات و محدویت بازار عرضه وام و اعتبارات؛ **ب.** تشریفات دست و پاگیر و طولانی بودن فرآیند اخذ وام به‌ویژه از منابع رسمی همانند بانکها (فرضاً بانک کشاورزی)؛ **ج.** زمان‌بندی نامناسب بازپرداخت وام(عدم توجه به فصلی بودن درآمد روستاییان)؛ **د.** ضرورت ارائه وثیقه‌های سنگین برای گرفتن وام از هر منبع رسمی و غیر رسمی؛ **ه** . نامناسب بودن نهادهای وام‌دهنده روستایی و محدویت دامنه عملکرد آنها؛ **و.** کم‌سوادی و بی‌سوادی وام‌گیرندگان روستایی و در نتیجه عدم آگاهی این افراد از شرایط دریافت و بازپرداخت وام؛ **ز.** نوسانات شدید نرخ بهره (به‌ویژه در مورد منابع غیر رسمی) و مداخله دولت در زمینهٔ تعیین نرخ بهره توسط منابع رسمی و **ح.** تبعیضهای وام‌دهندگان (رسمی و غیر رسمی) نسبت به زنان و... .

به‌هرحال سامان‌دهی نظام مالی روستایی کشور نیازمند توجه به این مشکلات است. بعضی از چالشها مربوط به نهادهای مالی و برخی دیگر مربوط به استفاده‌کنندگان از این نهادهای مالی (روستاییان) می‌شود. در واقع برای داشتن یک بازار مالی روستایی قوی، اصلاح و بهبود در هر دو طرف قضیه لازم و ضروری است. فقط با داشتن نهادهای مالی روستایی قوی بدون زیرساختها و زمینه‌های ذکر شده نمی‌توان انتظار بهبود شرایط روستاها، زندگی روستاییان و... را داشت.

Archive of SID

www.SID.ir

۸. ضعفهای ساختاری بازارهای مالی روستایی ایران

از جمله مهم‌ترین ضعفهای بازارهای مالی روستایی ایران مدیریت ضعیف، مشکلات مربوط به قوانین و مقررات بازارهای مالی روستایی، محیط سیاستی نامناسب و... است که در زیر دربارهٔ هریک توضیحاتی ارایه می‌شود.

به‌طورکلی مردم مناطق روستایی از مناطق شهری فقیرترند. آنها به‌طور عموم در کشاورزی یا فعالیتهای مرتبط به کشاورزی مشغول کارند و در مناطق با تراکم جمعیت پایین زندگی می‌کنند. این ویژگی‌ها به مشکلات زیر در واسطه‌گری مالی روستایی منجر می‌شود(سازمان مدیریت، ۱۳۷۹ ، ص ۹۱):

الف. تراکم پایین جمعیت، وامها به‌طور متوسط کوچک و پس‌اندازهای اندک خانوار باعث افزایش هزینه معاملات می‌شود؛ **ب.** بیشتر مشتریان روستایی فاقد شکلهای سنتی وثیقه هستند؛ **ج.** ارتباط ضعیف و نبود ارتباط کامل با سایر بازارها باعث افزایش تعداد بازارهای انفرادی و موانع اطلاعاتی شده و تنوع‌گرایی ریسک نیز محدود می‌شود و **د.** فصلی بودن چرخهٔ تجاری کشاورزی روستایی و احتمال زیاد تغییرات هم‌زمان شوکهای درآمدی و قیمتی تولید.

در بسیاری از موارد، نقص در قوانین و مقررات، نهادهای بخش رسمی را از رسانیدن اعتبار به کشاورزان و پیشه‌وران روستایی باز می‌دارد. بسیاری از این مشکلات قانونی و مقرراتی دشواری‌های منطقه‌ای اعتبار روستایی را شدت می‌بخشد. یکی از مشکلات قانونی، داشتن وثیقه است. درحالی‌که روستاییان وثیقه کافی ندارند و بانکها نیز اعتقاد دارند که بازارهای مالی روستایی دارای ریسک بالا و سودآوری پایین هستند بنابراین، بانکهای تجاری بیشتر اوقات از خدمت‌رسانی به مناطق روستایی خودداری می‌کنند. در نتیجه تنها خدمات مالی توسط بخش غیررسمی فراهم شده است که آن هم دامنه محدودی دارد. بنابراین، بازارهای مالی روستایی به محیط مناسبی برای توسعه نیازمندند. این محیط مناسب شامل تشکیل شرایط مناسب اقتصاد کلان، اصلاح سیاستهای مغایر با توسعهٔ بخش کشاورزی و بخش روستایی و تشکیل بازارهای مالی جامع و کارآمد است. به‌طوری‌که معیارهای اصلی مورد نیاز

Archive of SID

www.SID.ir

برای ایجاد یک محیط سیاستی مناسب عبارتند از: **الف.** ایجاد ثبات در اقتصاد کلان و کاهش انحرافات آن؛ **ب.** توسعه بازارهای مالی رقابتی، متحد و شفاف؛ و **ج.** تمایل شهری‌گرایانه در قیمت‌گذاری، سیاستهای تجاری و تخصیص بودجه.

مؤسسات مالی روستایی به‌دلیل سیاستهای ناکارآ، تنها به بخش کوچکی از بازار هدف دست یافته‌اند. ثروتمندان و افراد دارای ارتباطات سیاسی بهره‌برداران اصلی بیشتر برنامه‌های اعتباری‌اند. نرخهای بهره یارانه‌ای، رفتار رانت‌جویی را تشویق و در نتیجه مزایای سرمایه‌های ارزان، به‌ندرت به مشتریان فقیرتر می‌رسد. مدیریت ضعیف بیانگر ناتوانی بیشتر مؤسسات مالی روستایی جهت بازداشتن و جلوگیری از رفتار رانت‌جویانه است. مؤسسات مالی روستایی اغلب به‌عنوان وسیله‌ای جهت حمایت سیاست‌مدارانی به‌کار رفته است که مزیت آنها در کسب حمایت داوطلبانه به‌جای کمک به آنها، برای تأمین احتیاجات مالی جوامع روستایی فقیر است. علت اساسی این مشکلات به هم مرتبط است و نیازمند راه حل جامعی است تا بتواند موضوعات نهادی، بخشی، اقتصاد خرد و کلان را به‌حساب آورد.

۹. روش تحقیق

از مباحث بالا مشخص شد که نهادهای تأمین مالی روستایی ایران با سایر نهادهای تأمین مالی جهان تفاوتهای اساسی دارند و در ضمن خلأ نهادهای تأمین مالی در روستاهای ایران کاملاً نمایان است. اما سؤال اساسی این است که نهادهای موجود در روستاهای ایران چه تفاوتی به‌لحاظ عملکرد با نهادهای (مانند گرامین بانک بنگلادش) سایر کشورها دارند؟ برای این منظور عملکرد صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی به‌عنوان نمایندهٔ نهاد تأمین مالی روستایی و الگوی قابل انطباق با نهادهای تأمین مالی خرد در مناطق روستایی با گرامین بانک براساس سه شاخص نفوذپذیری، خودکفایی مالی و نسبتهای مالی اقتصادی مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد.

۹ـ۱. مقایسه شاخص نفوذپذیری

منظور از نفوذپذیری یا گستردگی، نسبت تعداد وامهای اعطایی به جمعیت موجود در ناحیه شهری یا روستایی می‌باشد.

Archive of SID

www.SID.ir

جدول۳. مقایسهٔ شاخص نفوذپذیری صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی ایران و گرامین بانک بنگلادش

	سال	تعداد وام پرداختی	جمعیت روستایی	ضریب نفوذپذیر اعتبارات (درصد)
صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی ایران	۱۳۷۸	۲۱۹۲۹۳	۲۲۸۸۸۹۷۰	۰/۹۵
	۱۳۷۹	۱۷۰۴۶۹	۲۲۷۹۰۴۴۸	۰/۷۵
گرامین بانک بنگلادش	۱۹۹۵	۳۶۰۰۰۰۰	۷۲۷۷۴۰۰۰	۴/۹
	۲۰۰۴	۴۴۸۰۰۰۰		

منابع: برآورد مرکز آمار ایران مندرج در سالنامهٔ آماری ۱۳۸۱ کشور، محاسبات محققین و Hossain and Sakhawat 1996

همان‌گونه‌که ملاحظه می‌شود، درصد نفوذ اعتبارات خرد در بنگلادش در مقایسه با صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی ایران بسیار بیشتر است و این موضوع حاکی از عمق امدادرسانی توسط گرامین بانک و گستردگی فعالیتهای این نهاد است. به‌گونه‌ای که درصد نفوذپذیری گرامین بانک در سال ۱۹۹۵، ۴/۹ درصد بوده است، درحالی‌که نفوذپذیری صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی ایران در سال ۱۳۷۹ تنها ۰/۷۵ درصد بوده است.

۲ ـ ۹. مقایسه شاخص خودکفایی مالی

معیارهای مختلفی برای سنجش میزان خودکفایی مالی مؤسسات اعتباری وجود دارند که از این میان می‌توان به نسبت خودکفایی عملیاتی و نیز نسبت خودکفایی کامل مالی اشاره کرد. نخستین نسبت عبارت از سهم بهره‌ها و کارمزدهای دریافتی از مشتریان از کل هزینه‌ها و نسبت دیگر نیز عبارت از سهم بهره‌ها و کارمزدهای دریافتی از مشتریان به هزینه‌های کل تعدیل شده است. این نسبتها نشان می‌دهند که مؤسسه مالی مورد نظر تا چه میزان از هزینه‌های خود را می‌تواند توسط ارائه خدمات خود جبران کند.

Archive of SID

www.SID.ir

جدول ۴. مقایسهٔ درصد خودکفایی عملیاتی صندوقهای قرض‌الحسنه ایران و گرامین بانک بنگلادش

سال	صندوقهای قرض‌الحسنه ایران			گرامین بانک بنگلادش
	شهری	روستایی	کل	
۱۳۷۸(۱۹۹۹)	۷۴/۸	۵۹/۱	۷۱/۳	۶۶/۲
۱۳۷۹(۲۰۰۰)	۶۴/۲	۸۵/۲	۶۶/۲	۶۳/۲
۲۰۰۳	–	–	–	۶۵
۲۰۰۴	–	–	–	۶۳

منابع: محاسبات محققین و

Contribution of Grameen Bank to Gross Domestic Product of Bangiades: Preliminary Estimates: by Mohiuddin Alamgir, December 1998.

با ملاحظه آمار جدول ۴ می‌توان چنین استنباط کرد که متوسط میزان خودکفایی مالی در صندوقهای قرض‌الحسنه کشورمان از گرامین بانک بنگلادش بیشتر است و این امتیاز مثبتی برای صندوقهای قرض‌الحسنه خواهد بود. اما توجه به نکاتی در این میان حائز اهمیت است. **اول:** اکثر وام‌گیران گرامین بانک افراد فقیر و بسیار فقیر هستند و در مقایسهٔ این نسبتها باید تفاوت مشتریان را لحاظ نمود. **دوم:** نرخ بهرهٔ دریافتی گرامین در مقایسه با صندوقهای قرض‌الحسنه بسیار بیشتر است. نرخ بهرهٔ حقیقی وامهای گرامین بانک بسیار بالاست و در طول زمان نیز افزایش یافته است؛ درحالی‌که کارمزد وامهای صندوقهای قرض‌الحسنه ایران بسیار ناچیز و نرخ بهرهٔ حقیقی دریافتی آنها اغلب منفی است.

جدول ۵. متوسط نرخهای بهرهٔ حقیقی و اسمی و سالانهٔ گرامین (۱۹۸۹-۱۹۹۴)

سال	۱۹۸۹	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴
نرخ بهرهٔ اسمی	۱۶/۰	۱۶/۰	۱۸/۰	۲۰/۰	۲۰/۰	۲۰/۰
نرخ تورم در بنگلادش	۹/۹	۸/۱	۷/۲	۴/۳	۰/۰	۳/۶
نرخ بهرهٔ حقیقی	۵/۵	۷/۳	۱۰/۱	۱۵/۱	۲۰/۰	۱۵/۹

منبع: تأمین مالی روستایی، موضوعات، وارداتی و تجارت برتر، ترجمهٔ رضا حسینی (۱۳۸۱)

Archive of SID
www.SID.ir

با توجه به این نکات می‌توان دریافت که سهم کمکهای مردمی و نهادها در تأمین وجوه گرامین بانک بسیار بالا است و این بانک با استفاده از این کمکها وامهای فراوانی را اعطا می‌کند.

۳ ـ ۹. مقایسه نسبتهای مالی و اقتصادی

الف. نسبت ارزش سپرده‌ها به وامها

این نسبت نشان می‌دهد که مؤسسات مالی معادل چه میزان از وامهای اعطایی در طول سال، سپرده جمع‌آوری کرده‌اند. با توجه به حجم بالای وامهای اعطایی گرامین بانک و سهم بالاتر کمکهای دولتی و مردمی در تعیین وجوه این مؤسسه نسبت به صندوقهای قرض‌الحسنه، انتظار بر آن است که میزان این نسبت برای مؤسسات قرض‌الحسنه نسبت به گرامین بانک بالاتر باشد.

جدول ۶ . مقایسهٔ نسبت ارزش سپرده‌ها به وامها (قبل از کسر وامهای مستهلک شده)

برای صندوق قرض‌الحسنه و گرامین بانک بنگلادش (درصد)

سال	صندوقهای قرض‌الحسنهٔ ایران			گرامین بانک بنگلادش
	شهری	روستایی	کل	
۱۳۷۸(۱۹۹۹)	۷۰/۲	۷۶/۸	۷۱/۲	۴۰
۱۳۷۹(۲۰۰۰)	۸۲/۵	۹۵/۷	۸۳/۵	۴۸

منبع: محاسبات محققین و Past Five Years of Grameen Bank(www.grameen.info.org),

ب. نسبت ارزش افزوده به اعتبارات پرداختی

این نسبت نشان می‌دهد که به‌ازای هر واحد پول پرداختی به‌عنوان وام، چه میزان ارزش افزوده در مؤسسه مالی ایجاد شده است. هر چه این نسبت بالاتر باشد، نشان‌دهندهٔ کارآیی و توان مالی بالاتر مؤسسه است.

جدول ۷. نسبت ارزش‌افزوده به اعتبارات پرداختی در گرامین بانک

Archive of SID

www.SID.ir

سال	نسبت ارزش افزوده به اعتبارات پرداختی
۱۹۹۴	۰/۱۲
۱۹۹۵	۰/۱۵
۱۹۹۶	۰/۲۸

(با فرض ۱ دلار معادل ٤٠ تاکا)

Source: Contribution of Grameen Bank to Gress Domestic Product of Bangladesh (1998).

جدول ۸ . نسبت ارزش افزوده به ارزش وام اعطایی (قبل از کسر وام مستهلک شده) در صندوقهای قرض‌الحسنه شهری و روستایی در سالهای (۱۳۷۸ ـ ۱۳۷۹)

سال	شهری	روستایی	کل
۱۳۷۸	٪۲۳	٪۱۹	٪۲۲
۱۳۷۹	٪۲۳	٪۳۸	٪۲۴

منبع: محاسبات محققین

مقایسهٔ آمار مندرج در جداول ۷ و ۸ نشان از فاصله بسیار زیاد گرامین بانک در تولید ارزش‌افزوده با صندوقهای قرض‌الحسنه است، افزون بر این روند آمار جدول ۷ نشان می‌دهد که کارآیی و توان مالی گرامین بانک در طول زمان افزایش یافته است.

ج . نسبت ارزش افزوده به تعداد کارکنان

این نسبت نشان می‌دهد که به ازای هر نیروی کار به‌طور متوسط چه میزان ارزش افزوده در مؤسسه مالی مورد نظر ایجاد شده است و طبعاً می‌تواند تا حد زیادی مبین میزان بهره‌وری کارکنان باشد. با توجه به تحلیلهای گذشته در مورد توانایی گرامین

Archive of SID
www.SID.ir

بانک در جذب کمک نهادها و سازمانهای دولتی و هدایت منابع این بانک در جهت تقویت بنیهٔ مالی فقیرترین افراد اجتماع، به‌گونه‌ای‌که یک ساختار مشارکتی کم نظیر را در این زمینه شکل دهد، می‌توان پیش‌بینی کرد که میزان این نسبت در مقایسه با صندوقهای قرض‌الحسنه بسیار بالاتر باشد.

جدول ۹. مقایسهٔ نسبت ارزش‌افزوده به تعداد کارکنان در گرامین بانک و صندوقهای قرض‌الحسنه(میلیون ریال)

	سال	شهری	روستایی	کل
صندوقهای قرض‌الحسنه‌ایران	۱۳۷۸	۸/۷۶	۳/۵۹	۷/۵۲
	۱۳۷۹	۱۰/۹۱	۶/۲۲	۱۰/۰۱
گرامین بانک بنگلادش	۱۹۹۴	۱۰/۰۵		
	۱۹۹۵	۱۷/۷۸		
	۱۹۹۶	۲۴/۷۵		

منبع: محاسبات محققان و مآخذ پیشین؛ (با فرض ا دلار معادل ۴۰ تاکا نرخ ارز غیررسمی بازار آزاد)

با توجه به آمار سالهای در دسترس برای گرامین بانک (۱۳۷۳ ـ ۱۳۷۵) و روند رو به رشد آن می‌توان پیش‌بینی کرد که این نسبت برای سالهای ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ بسیار بالاتر باشد و این حاکی از عمق شکاف بین ساختار مدیریت و فعالیت گرامین بانک به‌عنوان یک نهاد پیشرو با صندوقهای قرض‌الحسنه ایران است.

در پایان جهت نشان دادن وضعیت مالی گرامین بانک بنگلادش در سالهای اخیر، یادآور می‌شود که کل دارایی این بانک در سال ۲۰۰۴ در حدود ۳۳ میلیارد تاکا و سود این مؤسسه مالی در همین سال در حدود ۴۶۵ میلیون تاکا و میزان اعتبارات

Archive of SID

www.SID.ir

اعطایی آن در سال ۲۰۰۳ حدود ۴۱۸۰ میلیون دلار بوده است. (یونس[1]، ۲۰۰۵)

۱۰. نتیجه‌گیری و پیشنهادات سیاستی

روند تغییرات جوامع روستایی کشور در دو دهۀ اخیر حاکی از آن است که تحولات مختلفی در ابعاد متنوع جامعۀ روستایی به‌وقوع پیوسته است که منجر به تغییر چهرۀ مناطق روستایی و خارج شدن از حالت عقب‌ماندگی و فقر مطلق شده است. اگر ارکان جوامع روستایی را شامل انسان، تولیدات کشاورزی و زیرساختهای روستایی بدانیم، به‌نظر می‌رسد که قسمت اعظم بهبود حاصله صرفاً در بُعد زیرساختهای روستایی بوده است و در سایر زمینه‌ها پیشرفت محسوس رخ نداده است، به‌گونه‌ای که شاخصهایی نظیر فقر، نرخ مهاجرت از روستاها و درآمد سرانه و نظایر آن حکایت از عمق توسعه‌نیافتگی جوامع روستایی دارد. به‌نظر می‌رسد با توجه به کاستی‌های گفته شده در مورد بازارهای مالی روستایی (نظیر درآمد فصلی روستاییان ، کمبود سرمایه، عدم شفافیت اطلاعات و...) ایجاد و گسترش مؤسسات مالی خرد می‌تواند گامی مهم درحرکت به‌سمت توسعۀ مناطق روستایی باشد، به‌ویژه که تجربۀ این قبیل مؤسسات در شرق آسیا نیز بر این کارکرد صحّه می‌گذارد.

اثرات مثبت مؤسسات تأمین مالی روستایی نظیر گرامین بانک بنگلادش، راکیات بانک اندونزی و بانک کشاورزی و تعاونی‌های کشاورزی تایلند در کاهش فقر در جوامع روستایی، دسترسی فقیرترین اقشار اجتماع به اعتبارات کوچک و نسبتاً ارزان و جلب مشارکت جوامع روستایی می‌تواند درسهای فراوانی برای سایر کشورها داشته باشد، هرچند که باید این نکته را نیز در نظر داشت که در تحلیل عملکرد این قبیل مؤسسات باید شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع مربوطه لحاظ شوند.

در این تحقیق صندوقهای قرض‌الحسنه (با تأکید بر بخش روستایی) به‌عنوان نهاد خرد با گرامین بانک بنگلادش مقایسه شد. عملکرد صندوقهای قرض‌الحسنه نشان می‌دهد که عدم تجهیز مناسب سپرده‌ها و ارائه محصولات پس‌اندازی کاملاً غیر متنوع

1 - Yunus.

Archive of SID

www.SID.ir

به‌همراه عواملی نظیر کمبود سرمایه، کمکهای مالی ناچیز و کاملاً موردی نهادهای دولتی و مردمی، هزینه‌های عملیاتی بالا و کارکنان آموزش ندیده، ساختاری را پدید آورده است که کارکرد آن ارائه تعداد کمی وام ارزان قیمت بوده است.

مقایسهٔ صندوقهای قرض‌الحسنه و گرامین بانک بنگلادش به‌عنوان یک نهاد مالی خرد موفق نشان می‌دهد که صندوقهای قرض‌الحسنه در مواردی نظیر توانایی جذب کمکهای نهادهای دولتی، نفوذپذیری اعتبارات، روند دست‌یابی به خودکفایی مالی و نسبت ارزش افزوده به کارکنان و اعتبارات پرداختی، بسیار ضعیف‌تر از گرامین بانک عمل کرده‌اند.

در مجموع با عنایت به تجربه موفق این کشورها در تأمین مالی روستایی و به‌منظور سامان‌دهی نظام مالی روستایی در کشور می‌توان پیشنهاداتی به‌شرح ذیل جهت بهبود عملکرد نظام مالی خرد روستایی در کشور ارائه نمود:

الف. شروع اولیه فعالیت مؤسسات تأمین مالی خرد موفق (نظیر گرامین بانک) معمولاً با استفاده از اعتبارات اهدایی (توسط دولتها یا منابع بین‌المللی) بوده است؛ ولی این مؤسسات ملزم به کاهش وابستگی به این قبیل منابع بوده‌اند؛ درحالی‌که در مورد صندوقهای قرض‌الحسنه این کمکها کاملاً موردی و بی‌هدف بوده است. لذا پیشنهاد می‌شود که علاوه بر مشخص نمودن وظایفی برای صندوقهای قرض‌الحسنه (توسط دولت یا ارکان بالاسری) مبنی بر تحت پوشش قرار دادن اقشار خاص (فقرای روستایی، نیازمندان، معلولان، زنان سرپرست خانوار و...) کمکهای هدفمند به این صندوقها ارائه شود. به‌نحوی که وابستگی آنها به این کمکها در طول زمان کاهش یابد.

ب. با توجه به مشکلات صندوقهای قرض‌الحسنه در جذب سپرده، پیشنهاد می‌شود که یا قوانین مربوط به‌نحوی تغییر کنند که این صندوقها امکان جذب سپرده‌ها از طریق پرداخت سود داشته باشند و یا اینکه بتوانند از منابع یک بانک روستایی(مانند بانک کشاورزی) تأمین مالی شوند.

ج. صندوقهای قرض‌الحسنه و بانک کشاورزی می‌توانند با استفاده از طرحهای

Archive of SID

www.SID.ir

مشترک با کمیتهٔ امداد امام خمینی(ره)، وضعیت وام‌دهی خود را از حیث شناسایی اقشار کم درآمد و نظارت بر نوع مصرف وام بهبود بخشند.

د. ارائه محصولات پس‌اندازی متنوع (اعم از اجباری و اختیاری) از نظر مدت سپردهٔ پس‌انداز و شرایط آن می‌تواند نقش مهّمی در افزایش قدرت جذب سپرده‌ها در صندوقهای قرض‌الحسنه و بانک کشاورزی داشته باشند.

هـ . ساماندهی مشتریان به‌نحوی‌که به گروه‌های مختلف تقسیم شوند و اعضای این گروه‌ها از نظر شرایط اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی دارای شرایط نسبتاً مشابهی باشند، می‌تواند مزایای بسیاری نظیر: تشکیل گروه‌های خودیاری[1] ، کاهش ریسک عدم بازپرداخت وامها، امکان نظارت درون گروهی، امکان وام‌گیری افراد بدون وثیقه، افزایش مشارکت مشتریان در روند اعطای وامها، تمرکز اعطای وام به گروه‌های خاص و... را در پی داشته باشد. تغییرات جهت وامهای خرد اعطایی از سمت نیازهای ضروری(برای افرادی که از فقر شدید رها شده‌اند) به‌سمت وامهای تولیدی و کسب و کار باید به‌عنوان یکی از جهت‌گیری‌های اساسی اعطای وامهای خرد مّدنظر قرار گیرد.

و. شرایط وامهای خرد اعطایی از نظر مدت بازپرداخت و وثیقه مورد نیاز باید کاملاً انعطاف‌پذیر و در عین حال مشخص باشد، به‌گونه‌ای که مؤسساتی نظیر صندوقهای قرض‌الحسنه یا بانک کشاورزی بتوانند مبلغ معینی وام را با شرایط کاملاً مختلف عرضه کنند تا نیاز همهٔ مشتریان برآورده شود.

ز. دریافت نرخ سود معقول از وامها یکی از مهم‌ترین عوامل ادامهٔ فعالیت مؤسسات تأمین مالی می‌باشد و بدین لحاظ دریافت نرخ بهرهٔ پایین (نظیر صندوقهای قرض‌الحسنه) مؤسسات را با مشکلاتی در مورد خودکفایی مالی و سهمیه‌بندی اعتبارات از راه‌های مختلف مواجه می‌کند و افزون بر این دریافت نرخ بهرهٔ بالا نیز با توجه به اهداف مؤسسات تأمین مالی خرد (مبنی بر امدادرسانی به اقشار فقیر و ارتقای توانایی مالی این گروه‌ها) توجیه‌ناپذیر است.

ح. استفاده از ابزار نوین مالی برای تأمین منابع سرمایه‌ای (انتشار اوراق

1 - Self Help Groups.

Archive of SID

www.SID.ir

مشارکت، سهام و...) می‌تواند نقش مهّمی در تأمین منابع اعطای اعتبار و تداوم امدادرسانی مؤسسات مالی خرد داشته باشد.

ط. همان‌طورکه در مقایسهٔ صندوقهای قرض‌الحسنه با گرامین بانک بنگلادش اشاره شد، نسبت ارزش افزوده به تعداد کارکنان این نهاد بسیار پایین است. با توجه به سطح سواد نسبتاً پایین نیروی کار این نهاد، به‌نظر می‌رسد که بازآموزی و ارتقای توانایی تحصیلی کارکنان نقش مهمی در کاهش هزینه‌های عملیاتی و افزایش بهره‌وری داشته باشد.

ی. صندوقهای قرض‌الحسنه، برخلاف ماهیتشان، عموماً به‌صورت غیرمشارکتی اداره می‌شود. از این‌رو پیشنهاد می‌شود که بحث استقلال مدیریت در تدوین و اجرای سیاستها و اعطای وام و... در این نهادها جدی گرفته شود تا از این رهگذر کارآیی این نهاد افزایش یابد.

ک. کاهش هزینهٔ سربار شعبات (به‌ویژه در صندوقهای قرض‌الحسنه) می‌تواند نقش مهمی در تداوم امدادرسانی داشته باشد.

Archive of SID
www.SID.ir

منابع و مآخذ

۱. اندبیلی، صفت الله؛ رحیمی، عباس(۱۳۷۹) ، *شناسایی و تحلیل چگونگی شکل‌گیری، سازوکارهای اجرایی و زمینه فعالیت صندوقهای قرض‌الحسنه روستایی کشور* ، تهران: وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.

۲. ایرانشاهی، حسین(۱۳۸۰)، *بررسی ضرورت تأسیس صندوقهای قرض‌الحسنه توسعه اشتغال روستایی و ارائه الگوی ساختاری اثر بخش و کارآمد برای آن* ، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کرمانشاه: مرکز آموزش مدیریت دولتی.

۳. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور(۱۳۷۹) ، *بررسی بازار پول و سرمایه و اهمیت آن در توسعه مناطق روستایی کشور، تحلیل وضع موجود و تجربه سایر کشورها*، تهران: معاونت امور زیربنایی دفتر امور عمران شهری و روستایی.

۴. طالب، مهدی(۱۳۷۲) ، *اعتبارات روستایی در ایران، نگاهی جامعه‌شناسانه به مسائل* ، تهران: جهادسازندگی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی.

۵. غلامی‌زمانی، محسن(۱۳۷۵)، *موانع کارآیی بازار در ایران*، پایان نامه دکتری ، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.

۶. وزارت کشاورزی(۱۳۷۶)، *گزارش گروه کار توسعه تعاونی روستایی*، تهران: مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.

۷. یارون، جاکوب؛ بنجامین، مک دونالدپی؛ پیپرک، جردا. ال(۱۳۷۹) ، *تأمین مالی روستایی ـ موضوعات، طراحی و تجارب برتر* ، ترجمه رضا حسینی، تهران، بانک کشاورزی.

8. Alamgir, Mohiuddin(1998), *Contribution of Grameen Bank to Gross Domestic of Bangladesh : Preliminary Estimates*, Dacca: Bangladesh Institute of Development Economics.

Archive of SID
www.SID.ir

9. Bank Negare Malaysia. Annual Report. Various Years.

10.Central Bank of Srilanka, (1980 -1999), *Review of the Economy*, Reviews Reports.

11.Central Bureau of Statistics(1996), "Indonesia Economic Report", Bank Indonesia: Indonesian Financial Statistics.

12.E.I.U(1996), *Economist's Intelligence unit*, Country Forecast, London: E.I.U.

13.Iftekhar, Hossain and Sakhawat, Javad(1996), *Microfinance capacity assessment*, kualaLumpur: Asian and Pacific Development Central.

14.Iftekhar, Hossain & Sakhawat, Javad (2000), *Beu Quinones and Stuart Rutherford*, Helsingfors: Sevenska handelshogskolan.

15.Ministry of Plan Implementation Srilanka (1980 -1994), *Statistical Sources*, Jakarta: Ministry of Plan Implementation.

16.Moseley, paul., david hulme (1996), *Finance Against Poverty* London, Routledge.

17.Roberto, Edmister(1986), *Financial Institutions*, Market of Management. New York: MC. Grow Hill.

18.Srilanka Central Bank(1995-96), "Annual Report", Jakarta: Government of Srilanka, Department of Census and Statistics.

19.World Bank (1980-1996), "World Development Report", Washington. D.C.: *World Bank*

20.Yunus, Muhammad (2005), *Grameen Bank At a Glance*, Grameen Banking for the Poor.

Archive of SID

www.SID.ir

کارگاه‌های آموزشی مرکز اطلاعات علمی

آموزش نرم‌افزار Word برای پژوهشگران

روش تحقیق کمی

آموزش مهارت‌های کاربردی در تدوین و چاپ مقالات ISI